

بلوچ چاگر داء چو گان دود

نادرہ ابراہیم ***

Abstract:

Chogán has been a practice of jubilation in the Baloch society from thousands of years, but it recently became a religious part of the Zikri sect of Islam. This ritual took place during the season of hámén (dates ripening season) mostly in Makkoráan (Makran) when the nomads used to come to the towns for collecting dates. This paper illustrates that how a practice of jubilation became the part and parcel of Zikri sect of Islam in the Baloch society. This paper also focuses the background and objectives of this custom in the Baloch social order.

گھین لبز: بلوچ، چو گان، سپت، مذہب، ذگری، مهدی

بندائی تران:

چو گان بندراء ذگری فرقہ مذہبی یا نیکراہی بہرے نہ بو گن، بلکیں مکران دء بلوچان اے شاتکامی رسم ہائین دء موسم دء چہ کوہ دء گراں اتلگیں بلوچانی شاتکامی دء وش آنک دء بر جمینتگ۔ بلے نوں چو گان بلوچ دود دء رہیدگ دء یک مذہبی (نیکراہی) شاتکامی یئے کہ ایشی دء تھا بلوچانی مذہبی طبقہ وہدے حاصل شپاں کوہ مراد یا ایندگہ زیارتانی سر اروانت چو گان کن انت۔ چو گان چو ایندگہ شاتکامی دء وڑا مُچکانی بے زان بازیں مردمانی ہواری دء کنگ بیت۔ چو گان دء وہدال مردم سپت دء گال الحان کن انت کہ

ایمفل اسکالر، شعبہ بلوچی، جامعہ بلوچستان، کوئٹہ ***

ہمیشی ۽ چوگانی سپت گوش انت۔ بازیں نبختہ کارانی حیال ہمیش انت کے چوگانی سپت بلوچی سپت ۽ اوی بر اه ۽ بزرہ انت کے چہ ہمیشی ۽ بلوچی ۽ ایندگہ سپتاں تھر دیم ۽ اتلگ انت، بلے اے گپ سرجی ۽ تچک ۽ راست نہ انت چیا کہ سپت ۽ اوی تھر ہمیش انت کے چک ۽ ودی بوگنگ ۽ سرا گوشگ بیت۔ چوگانی سپتاں خدا، پیر ۽ ولی، پکیر ۽ بزرگ ۽ ایندگہ ہمازگریں مردم کہ آہاں دنیاء حاصیں جا ہے است انت آہانی تو صیف ۽ ستائنگ بیت۔ چوگان بلوچ چاگرد ۽ ہمادو دانت کہ اے خاص په ذگری طبقہ ۽ انت بہ زان ایش ۽ گوشوک ایوک ۽ ذگری فرقہ انت کہ آو شین شپاں ایش ۽ الحان کن انت۔ چوگان یک دزو شے شعری انت کہ اے فرقہ آئی ۽ خاصیں وہدے ۽ الحان کن۔

چوگان ۽ بزانت ۽ سازا:

چوگان عربی زبان ۽ ”ساع“ ۽ دیمروئی کر گلیں دزو شے۔

ساع کے معنے صرف گیت گانے کے نہیں ہیں بلکہ یہ عربی زبان کا لفظ ہے جس کا بنیادی سہ حرفي مادہ س م ع (سمع) ہے جس کا لفظی معنے ہے سننا اور ساع اسی سے مشتق ہے جس کا معنی ہے سنا جبکہ اصطلاحاً اس کے معنے ہیں شعر کو محن کے ساتھ سنا۔ جہاں تک اذان کا تعلق ہے سو عرض ہے کہ اذان میں کوئی شعر نہیں ہے اور ساع کا بنیادی جز ہی شعر ہے جس کے بغیر ساع ممکن ہی نہیں ہے جبکہ چوگان کے سارے بول شعر کی صورت میں ہیں۔ سچ تو یہ ہے کہ چوگان ساع کی نسبتاً ترقی یافتہ شکل ہے جس میں مذهب کے رنگ کو مزید پختہ کیا گیا ہے یعنی ساز کو نکال کر شریعت کے قریب تر کیا گیا ہے جس کا سہرا ذکر یوں کے سرجاتا ہے جس پر ان کو بجا طور پر فخر ہونا چاہئے۔ (نوری، 2012: 41)

سید ہاشمی ۽ لبزبلد ”سید گنج“ ۽ چوگان ۽ معناء بزانت اے وڑ داتگ کہ چوگان ذگری فرقہ ۽ یکجا نہیں رنگ ۽ ذگر کنگ ۽ را گوش انت وہدے کہ ایران ۽ یک کو ہنسیں لیبے ۽ نام ہم چوگان انت:

”چوگان: (چوگان) زگریانی یک جاہیں رنگ ۽ ذگر کنگ، یک کو ہنسیں لیبے کہ ایران ۽

شنگ بوگنگ“ (ہاشمی، 2000: 411)

چوگان ہماز کرانت کے آئی ۽ یک مردم نہ گوشیت، بہ گندے بازیں مردمانی ہواری ۽ گوشگ بیت ۽ دومی سیدھاشنی ۽ نشتنگ کہ ایران ۽ یک لیب ۽ نام ہم چوگان انت، بہ گندے اے لیب ہم چوگان درو شمیں چیزے بہ بیت ۽ بازیں مردمانی ہواری ۽ گنگ بیت ۽ گوں چوگان ۽ نز کی بہ کنت بلے اے لیب ۽ باروا دگہ حاصلین سرپدی نیست ۽ سید ظہور شاہ ہاشمی ۽ ہم اے لیب ۽ باروا دگہ پنج نبشنہ نہ کرتگ۔ چوگان ۽ اصل معنا ۽ بزانت ہمیش انت کہ بلوچی کوہنیں شاعری ۽ حاصلین تھر سپت ۽ بھرے بہ زان بلوچی سپت ۽ یک بھرے چوگانی سپت گوشگ بیت۔

چوگان ذکری بلوچوں کا ایک مذہبی گیت ہے۔ اے ”سپت“ یعنی صفت بھی کہا جاتا ہے۔ ذکری بلوچوں پر عمومی طور پر تحقیق بہت کم ہوتی ہے۔ جو معلومات رسالوں، کتابوں یا بولٹھوں سے ملی ہیں (مری، 2014: 134)

چوگان یک قسم ۽ وشی ۽ شامتکامی ۽، بلے اے شامتکامی ۽ کنوک سر جیں بلوچ راج یا ابوچستان ۽ نندو کیں مردم نہ انت، اے گوں یک مذہبی (نیکراہی) فرقہ ۽ بندوک انت کہ آایشی ۽ پہ حاصلین شپاں گوش انت، ایشانی تھا شعبان ۽ ماہ پانزدہ، معرجان ۽ شپ بہ زان کہ بیست و ہفت رجب ۽ رمضان ۽ شریف ۽ بیست و ہفت ۽ شپ ہوار انت۔

چوگان ۽ بن دپتر:

چوگان ۽ بن دپتر ۽ باروا راستیں ۽ تجھکیں حیال نیست کہ کدی ۽ چہ کجہ بنا بوجو تگ بلے ہمنچو زانگ بیت کہ اے ذگری فرقہ ۽ چہ پیش ۽ دودے۔ پیش زمانگ ۽ مکران ۽ کہ ہائین ۽ چھہ چھارگ بو تگ۔ کوہاں جہہ مندیں بلوچ چہ کوہ، گٹ ۽ گراں ایر کپٹنگ انت دیم پہ شہر ۽ میونگاں اتلگ دال کہ ہائین ۽ موسم ۽ چنک ۽ پار نجی بہ گر انت یاناہ ۽ حرماگ چجہ کن انت ۽ پدا کوہاں واترہ کن انت۔ ہائین ۽ موسم ۽ یک ہواریں رسمے بہ زان شامتکامی ۽ دودے بلوچاں داشتنگ کہ آڑا چوگان اش گوشتنگ۔ اے دود مکران ۽ گلکیں بلوچانی (ذگری ۽ نمازی) دودے بو تگ بلے 1970 ۽ زمانگ ۽ ہمتیں نگیانی سبب ۽ اے دود ذگر ۽ بھرے جوڑ بو تگ۔

ذگری فرقہ وہدے پاکیں مہدی ء زیارت ء حاصل کن میست و هفت رمضان ء شپ ء شنگ
 انت آہاں گوں پابندی ء پاکیں مہدی ء تو صیف گوں ہے سپتی گالاں کرتگ ء ایشی ء راچو گان ء نام
 داتگ۔ چو گان جنوک ایوک ء ذگری یاکہ ذکری فرقہ انت و ت ذگری فرقہ کدی ء چہ کجا اتنگ اے
 بابت ء حاصل ء تیکھیں گے جنگ نہ بیت۔ بازیں جاہاں ذکری ء بازیں جاہاں ذگری انت اے دوئیں
 یکین انت چیا کہ بلوچ ذکرء و استاذ گرء لبزء ہم کاربند انت ذکر عربی زبان ء لبزء ایشی ء بزانت زبان ء
 گوں یات کنگ وہدے کہ ذکری یا ذگری ء بزانت، ذکر کنوک اللہ ء نام ء گروک۔ ذکری فرقہ ء جوڑ
 کنوک ء سروک ء باروا گو شنگ بیت کہ آسید محمد جو پوری انت کہ آئی ء مہدی ء دعوی کرتگ۔ سید محمد
 ہندوستان ء جو پورء د گء چہ بوتگ۔ آدو شبے ء روض ء چارہ جمادی الاول 847 (ہجری 1443)ء
 ودی بوتگ آئی ء پت ء نام سید عبد اللہ ات کہ شیخ دانیال ء مرید بوتگ آئی ء ہفت سال ء عمر ء قرآن پاک
 دل ء یات بوتگ۔ وہدے دوہزادہ سال ء عمر ء رستگ آئی ء را علمی کارانی برکت ء اسد العلماء ء لقب دیگ
 بوتگ (بلوچ، 2009: 272)۔

اے گپ پدر بہ بیت کہ ذگری فرقہ چہ ایران ء مکران اتنگ۔ آہانی سروک کچھ مکران ء
 پیدا ک بوتگ۔ آئراپہ وانگ ء زانگ ء حاطرء ایران ء دیم دیگ بوتگ۔ وانگ ء زانگ ء سرجم کنگ ء
 رند پدا کچھ اتنگ۔ آئی ء کچھ ذکری فرقہ ء پچار کنائیتگ۔ اے باروا حمید بلوچ (2009) نبشتہ کنت:
 چراغیں خداداد کے متعلق عام خیال یہ ہے کہ وہ کچھ مکران میں پیدا ہوئے۔ انہیں مذہبی تعلیم
 کے لئے ایران بھیج دیا گیا۔ تعلیم کامل کرنے کے بعد وہ واپس کچھ تشریف لائے اور رشد
 وہادیت کا سلسلہ جاری رکھا۔ چراغیں خداداد کے متعلق یہ بھی کہا جاتا ہے کہ انہوں نے
 صلوٰۃ (نمایز) کی جگہ ذکر الٰہی کو ذکری فرقہ میں متعارف کروا یا۔ اس سے پہلے ذکری فرقہ
 کے لوگ نماز کے ساتھ ساتھ مخصوص اوقات میں ذکر الٰہی بھی پڑھتے تھے لیکن سید چراغیں
 خداداد اور اس کے بیٹے نے ذکر الٰہی فرقے میں موجودہ طریقہ عبادت کورا تجھ کیا۔ سید چراغیں
 خداداد کی ذکری فرقے میں بلند مرتبہ ہے اور وہ مہدی کے بعد دوسرا ہم فرد ہے۔

(ت-273)

ذکری فرقہ ء سروک ء امام مہدی ء باروا بازیں حیال ء لیکہ پیش کنگ بیت۔ اے بابت ء

حمدیلبلوچ (2009) ء وہی کتاب ء ہم بازیں حیال ء لیکہ دیم ء آورتگ:

وہ جسمانی روپ دھار کر اس دنیا میں تشریف لائے اور لوگوں کو قرآن کے ذریعے رشد و بدایت دے کر پرداہ کر گئے۔ نظریہ دوئم یہ ہے کہ سید محمد مہدی جو کہ امام مہدی کے جاہ نشین تھے انہوں نے مہدی کا بیغام براہ راست یا بالواسطہ مکران میں پھیلایا۔ تیسرا نظریہ اثنا عشری عقیدے کا آخری امام مہدی جو کہ امام غائب بھی کہلاتے ہیں، سے متعلق ہے۔ چوتھا نظریہ کا محمد اُنکی کا ہے۔ سید محمد اُنکی پنجاب کے ضلع اٹک میں پیدا ہوئے اور انہوں نے مکران میں رشد و بدایت کے ذریعے لوگوں کو ذکریت کے دائرے میں شامل کر لیا۔ (ت-273)

ذکر اصل ء مہدی تحریک ء یک شاخے، کہ ایشی سروک حضرت سید محمد مہدی جو نپوری انت۔ آخاندان ء کشم ء حساب ء ہندوستان ء مردمے بوتگ آئی ء ٹک ء چہ ہندوستان ء لڑ ء ریج کنان ء ایران ء پاکستان ء اتنگ۔

ذگری فرقہ ء مردمانی ستک ء یقین ہمیش انت کہ آہانی سروک مہدی ء تعلق چہ نبی آخر زمان حضرت محمد ء آئی ء جنک بی بی فاطمہ ء خاندان انت۔

جان لو کہ حضرت محمد مہدی علیہ السلام آل رسول ﷺ سے بی بی فاطمہؓ کے نسب سے حضرت امام موسیؑ کا ظلم کی اولاد سے ہیں اور آپؑ امام موسیؑ کا ظلم سے بارہویں پشت پر ہیں اور یہ بات شجرہ نسب سے روز روشن کی طرح واضح ہے۔ (نوری، 2012: 26)

دلگوش کرزیں جبرايش انت کہ ذکری فرقہ ء سروک ء تعلق چہ ہندوستان ء انت وہدے کہ ذگری فرقہ ء بجاہ تربت کچ انت۔ اے باروا ہے گو شگ بیت کہ مہدی چہ ہندوستان ء مردمان دعوت دیان اے ہندو دمگاں گردان ء وہدے کہ مکران ء سربوتگ گڑا مکران ء آئیران بوتگ۔ مکران تربت ء بازیں مردمان آئی منوگری قبول ہم کرتگ۔

جناب سید محمد بن سید جعفر جو ہندوستان سے تشریف لائے اور مختلف علاقوں میں لوگوں کو دین مہدی اختیار کرنے کی دعوت دیتے ہوئے کعبۃ اللہ تک تشریف لے گئے اور واپسی میں مختلف علاقوں میں دعوت دیتے ہوئے کچ تشریف فرمائو گئے اور یہیں واصل حق ہو گئے اور

بقول سید عبدالغنی شہید انہی کی تدبیح کی وجہ سے کچھ کا نام تربت پڑ گیا جن کے بعد ان کا فرزاندار جمند جناب سید عبدالکریم اول ان کا جانشین مقرر ہو گئے۔ (نوری، 2012: 30)

بازیں کتاباں سید محمد مہدی جو نپوری ۽ ایندگہ نامان ۽ دروگیں امام مہدی ۽ دعویٰ کنوک گو شگ بوتگ۔ آگوش انت کہ اصل مہدی اے نہ بوتگ انت ۽ اصل امام مہدی ”نورپاک“ انت کہ آزندگ انت۔

بلوچ کوہن ۽ قدیمیں راجے کہ آبلوچستان ۽ چہ پیش بازیں مکاں آباد انت بلے ذکری مذہب ۽ منوگری مکران ۽ جامندهیں بلوچاں قبول کرتگ۔ بلوچ مکران ۽ چاکری عہد ۽ کے ساری جلال خان ۽ وہد ۽ اتلگ ۽ جامنده بوتگ ایشی ۽ چہ پدر انت کہ ذگری مذہب ۽ راجد پتھر چ اے عہد ۽ بازرندا انت ۽ میر نصیر خان نوری ۽ وہد ۽ زمانگاں چہ پیش آئے مذہب ۽ منوگر بوتگ۔ نصیر خان نوری ۽ ذکر انی سرا اُرش کنگ ۽ پیش آایرانی شہر بند ر عباس ۽ بہ گرداب دریائے ہنگول، گریشه خضدار ۽ گودار ۽ ہند ۽ دمگاں جاہ مند بوتگ انت ۽ شہید ملک دینار ڳلکی آزمانگ ۽ مکران ۽ حاکم بوتگ، مکران ۽ تیاب دپ ۽ گیشتریں نندوک ذگری فرقہ بوتگ انت۔

ذکری فرقے کے لوگوں کو ہی بلوچ کہا جاتا تھا اور آج بھی ساحل مکران کی اکثریت ذکریوں کو ہی بلوچ کہتے ہیں جب کہ غیر ذکری افراد یعنی اہلسنت کو مید کہتے ہیں۔ تاریخ کے مطالعے سے آپ کو معلوم ہوا کہ ذکر آج تک خود کو صرف بلوچ ہی کہتے ہیں اور بلوچ ہی ذکری ہیں۔ (چاکر، 2013: 19)

ایشی ۽ چہ زانگ بیت کہ مکران ۽ گیشتریں مردم چہ خان نصیر خان نوری ۽ اُرش کنگ ۽ پیش ذگری بوتگ انت۔ وہدے کہ خان نصیر خان ۽ اُرش کر تگ ۽ آہاں په لٹ ۽ زور ۽ اے فرقہ ۽ مردمان ۽ نزور کر تگ، داں بازیں مردمان اے فرقہ ۽ را میل کرتگ۔ چو گاں ۽ بن دپتہ هم گوں ذگری فرقہ ۽ بندوک انت ہمنچو کہ ذگری فرقہ کوہن ۽ قدیم انت، ہمے رنگ ۽ چو گاں، ۽ ایشی ۽ بن دپتہ سک دراج۔ فقیر شاد (2016) نبشتہ کنت:

کپتوک، سراشپاںی جنوکیں جنینانی سپت، جنگ، وڑ، چیم، وڈگریانی چوگان یا سپت، جنگ، وڑ
ورہبند، توک، دگری نیست انت، دوکیں سپتان یک رنگ، جن انت، باز سپت است انت
ہر دو کش جین انت۔ منی نڑ، سپت، جند، ”ذگری فرقہ“، مردمانی انت۔ بہ زان اے چہ
بلوچانی چاگرد، پیداک بوتگ۔ (ت-18)

ایشی، چہ زانگ بیت کہ چوگان، بندات، چہ بلوج چاگرد، بوتگ۔ ایشی، چہ تچک بوتگ کہ
چوگان، بن دپتر، ربیت، بندات، چہ بلوچی کو ہنیں شاعری، بنگی، بوتگ وہدے کہ بلوچی کو ہنیں
شاعری، بنزہ، ہوار انت داں چوگان، ربیت، راہم سک دیر، دراج انت۔ چہ فقیر شاد، پیش بلوچی
زبان، نامداریں پوکار سید ہاشمی (1986)، ہم ایشی، سراکے حبر کرتگ کہ چوگانی سپتانی بندال، چہ ہے
زانگ دنت کہ چوگان، بن دپتر، چنجپور، دراج، کو ہن انت۔ اے باروا آوتی کتاب ”بلوچی زبان و ادب کی
تاریخ (ایک جائزہ)“، نہشتہ کنت:

البتہ کچھ ایسی ”سپت“ بھی ہیں جو خالص بلوچی زبان میں ہیں اگر ہماری تحقیق کے مطابق ایسی
تمام ”سپت“ ذگری فرقے کے ادعیہ (دعاؤں) سے مانو ہیں۔ کیونکہ یہی چیزیں ان کے ذکر
و تذکار اور ادعیہ کی لمبی نظموں میں پائی جاتی ہیں۔ یہ بات یقینی ہے کہ اسے ڈسے مصروف بھی
انہی سے مستعار لئے گئے ہیں۔ ان مصروفوں میں جہاں کہیں ”محمد علی اللہ علیہ السلام“ کا نام آیا ہے۔
یا صرف ”واجہ“ استعمال ہوا ہے اس سے مراد ذگریوں کے ہاں ان کے پیش ہوا ”محمد
مہدی“ ہے لیکن مسلمان اسے ”نبی محمد“ لیتے ہیں۔ (ت-123)

بلوچی سپت، گالاں بازیں جاہاں چوگانی سپتانی گیشینگ، ہم مشکل بیت چیا کہ سپت، معنا،
بزانت، ہم اللہ تعالیٰ، نبی، پیر، اولیانی ستاء، تو سیپ انت۔ ذگری فرقہ چوگان، جنگ، وہ داں ایوک، امام
مہدی، تو صیف، نہ کن انت بہ گندے آخذ تعالیٰ، نبی، پیر، اولیانی ستاء، ہم کن انت۔ بلوچی سپت گالانی
تھا گیشتر، ہمیشانی تو سیپ، ستاگنگ بوتگ۔

چوگان، گوشگ، راہبند، وہدہ، پاس:

چوگان بازیں راہبند، گوں جنگ، یا گوشگ، بیت چوگان، جنوک، مردین، جنین، آدم، دوکیں
بنت۔ آئی، یک راہبند، وہمیش انت کہ اولی بند، یک زانوکیں مردین، یا جنین، آدمے الحان کنت،

ایندگہ جوابی بنت۔ دومی راہبند ۽ چوگان ۽ گوشوک جنین ۽ مردین دوئیں بوت کن انت ہے وڑاپسہ دیوک ہم مردین ۽ جنین دوئیں بوت کن انت۔ ہما جنین آدم کہ چوگان ۽ گالاں یا بندال، شعر اس دیگال کنت آئی ۽ را ”شاعر“ گوش انت۔

چوگان کنگ ۽ وہاں گیشتر مردم اوشت انت ۽ چپ ۽ چاگرد ۽ گردانت ۽ سپت ۽ گوشوک ۽ پسو ۽ الحان کن انت۔ اے راہبند چوگان ۽ جوانتریں راہبند انت کہ بہ زان چوگان او شتوکائی ۽ چپ ۽

چاگرد ۽ ترگ ۽ پر ترگ ۽ گول گنگ بیت۔ اے وہاں یک سیمسرے جوڑکنگ بیت ۽ ہمیشی ۽ گول گول ۽ چکرگ ۽ چوگان جنگ بیت۔ خدا ۽ مہدی ۽ عشق ۽ مست و مد ہوشی ۽ گول چوگان کنگ بیت۔

چوگان ہمیشہ بزرگ راتوں مثلاً شب برات، شب قدر، شب نہم ذی الحجه اور دیگر خاص

موقعوں پر ایک دائرة بنائے کرتا تھا کہ تمام رات اللہ تعالیٰ کا ذکر شنائے نور مہدی علیہ السلام اور امام

مہدی علیہ السلام کی شان میں قصیدے گاتے ہیں۔ یہ سلسلہ قلندرانہ ہے اس کے دیدار کے

عاشق مست و مد ہوش ہو کر چوگان کرتے ہیں۔ (چاکر، 2013: 87)

چوگان کنگ ۽ مول ۽ مراد اے ہم است انت کہ اے تیو گیں شپانی آگی ۽ واب ۽ چہ دور

روگ ۽ خدا ۽ ذکر ۽ ووت ۽ مشغول کنگ انت۔ چوگان ۽ ساز ۽ زیمیل ہوار کنگ ۽ رضانیست انت چوگان

دو دے ر بیدگ ۽ بہرے جوڑ بونگ ایشی ۽ تھا ہم دودے ر بیدگ ۽ پدراہی کنگ بیت۔

شب بیداری کے لئے چوگان ایک ایسا مشغله ہے جو ہر چھوٹے و بڑے کوش بیداری کا موقع

میسر کرتا ہے یہ ہماری روحانی اور جسمانی پرورش کے لئے ذکری فرقہ کی ثقافت کی عکاسی

کرتا ہے۔ جس قوم کی ثقافت نہیں وہ قوم ہی نہیں ہے۔ ڈھول اور ساز کو کا لعدم کر کے

اس کی جگہ پر ثقافت چوگان قائم کی گئی ہے تاکہ شب بیداری حمد و نعمت و شناۓ خداوندی میں

گزرے۔ (چاکر، 2013: 87)

چوگان چوٹنکہ یک نیکراہی دودے ہم شمار بیت پہنچنکہ ایشی ۽ جنگ ۽ وہد ۽ مردم گران ۽ سُگنی

۽ حیال داری ۽ کن انت۔ ہرچی کہ چوگان ۽ بہرنا زور انت آگوں خاموشی ۽ نند انت ۽ گوش دار انت۔

ایشی ۽ گوشگ ۽ وہد گیشتر شپ انت چیا کہ ذگری فرقہ گیشتر شپ ۽ وہاں کوہ ۽ مراد ۽ رو انت ۽ سپت

گوش انت بلے اے گپ ہم پدر بہ بیت کہ چو گانی سپت ایوک ۽ چپ ۽ چا گر د ۽ گول ڳول ۽ چکر گ ۽
گوں گوشگ نہ بیت۔ بازیں وہ داں ہے فرقہ ۽ مردم کہ کوہ مراد ۽ روگ ۽ بنت راہ ۽ روان ۽ وقی وقی
ہولا کانی سرا چو گانی سپت گوشان بنت ۽ رونت بلے معنی ۽ بزانت ۽ حساب ۽ یا چو گان ۽ ساڑا ہمیشہ انت
کہ آئی ۽ یک مردم ۽ چو گانی سپت الحان کنت ۽ ایند گہ مردم گول ۽ چکر انت ۽ چو گان کن انت۔
چو گان ۽ بازیں حساب ۽ سپتا نی بند کار مرزاں کنگ بنت بلے گیشتریں چو گان کہ است انت آدو بندی انت ۽
گوشوک گیشتر اوی بند ٻدل کنان کنت ۽ پس دیوک یکیں جواب ۽ گوشان کن انت ۽ بازیں جا گهاب
جواب ہم ٻدل بواہان کن انت، چو شکر:

پربندوک: ہادی ۽ مہدی ۽

جوabi: نازیناں ما مہدی ۽

پربندوک: بیا ات شما بازیناں

جوabi: مہدی گل ۽ ما نازیناں

پرو بندک: ہادی ۽ مہدی و ت رحم کن

جوabi: ذگر ۽ خدا منے قسمت کن

پرو بندک: ہر کس کہ ذگر ۽ بہر زرت کنت

جوabi: پہل ۽ صراط ۽ آگوست کنت

پرو بندوک: تربت ۽ ڈن ۽ چو گان انت

جوabi: ہر کس نئیت انت پشومن انت

(شاد، 2016: 35)

چو گان گوشگ ۽ بازیں وہ ۽ پاس است انت چہ ہمیشان یکے رمضان المبارک ۽ 27 ۽ شب
انت، شب قدر ۽ را اسلامی مذہب ۽ حاصلیں ارزشیتے است انت کہ قرآن مجید ہم رمضان ۽ نازل
بو تگ، ذکری فرقہ رمضان مبارک ۽ 21 ۽ شب ۽ کوہ مراد ۽ جم بوگ ۽ بندات کن انت ۽ داں 27

ءے شپ ۽ کوہء مرادء جل انتء ذکر کن انت۔ ذکری فرقہء سٹک ہمیش انت کے نبیء پدگہ نبی نیت نبیء دروازگ بند انت ہے حاطرء اللہء فرشتہ آئیء حکماں امام مہدیء سراکار انتء شب قدرء شپء فرشتہ آں تیوگیں سالء فرمان آورتگ انتء امام مہدیء ہے فرمانانی رداء مردمانء زندگو ایزینگء تبلیغ کرتگ۔ شبء قدرء شپء امام زمانہ علیہ اسلام زیارت شریف کوہ مرادء بازیں وہاں جلوہ افروزء بوتگء بازیں ذکری آں آئیء جلوہ دیستگ۔ ہے سبب انت کہ انوں ہمک ذکریء دلء ہم حبء واہگ انت کہ آئیء را ہم زمانہ علیہ السلامء نورء جلوہء گندگء سعادت نصیب بہ بیت۔ ایشیء ہوار شعبان ماہ پانزدھء ہم حاصیں رنگء زیارتء سراروگ بیت۔

ذکری حضرات پندرہ شعبان کی شب پوری رات عبادات کرتے ہیں اور شانے حضرت امام مہدی کرتے ہیں۔ اور اسے ”وشء شپ“ کے نام سے یاد کرتے ہیں۔ پندرہ شعبان ۲۵۵ ھجری بروز جمعہ کو حضرت امام زمانہ عجل اللہ تعالیٰ فرجہ، شریف عالم نور سے عالم دنیا میں تشریف لائے تھے جسے پورا عالم اسلام انتہائی ترک و احشام سے مناتا ہے اور جسے شب برات کے نام سے یاد کیا جاتا ہے۔ نذر و نیاز ہوتی ہے۔ عبادات انجام پاتیں ہیں اور اپنی حاجات، ضروریات اور فریادیں حضرت امام کے حضور لکھ کر سمندر یا دریا میں ڈالتے ہیں۔ ساری رات خوشی اور سمرت میں آتش بازی اور پانچ بازی ہوتی ہے۔ (چاکر، 2013: 47)

چوگان کنگء حاصیں جاہ ایوکء کوہ مرادء زیارتء سرانت کے اے ذکریانی مقد سیں جاہ انت۔ چوگانء گوشنگء ہندء جاہ کوہ مرادء ذکریانی ایندگہ حاصیں عبادت جاہ انت ایشیء ہوار وہدے کہ آکوہء مرادء روگء بنت بازیں وہاں راہء روانء چوگان الہان کن انت (چاکر، 2013: 68)، چوگانء گوشنگء وہ پاس گیشتہ شپء انت۔ چوگانء وہء بیت، چوگان ذکریانی یک حاصیں عبادتے کہ وشیںء حاصیں روحء حاصیں وہدء دارگ بیت۔ بازیں چوگان روح دارگ بیتء بازیں براشپء جم دارگ بیت۔ وہدے ماہء چار دھ بہ بیتء جمعہء شپ بہ بیت گلڈاۓ شپء ہم چوگان دارگ بیتء چہ دور دورء مردم کا یہت اے چوگانء بہر زور انت۔ چوگان مردین دار انتء

زالبول ہم۔ چو اے دگہ سپتائی وڈا چو گانی سپت ۽ ہم یک پر بندو کے بیت ۽ اے دگہ مردم گوں وش
گڻی ۽ جواب دینت۔

چو گان ۽ بنگپ ۽ سر حال:

چو گان چو شنکہ سپت ۽ بھرے پمیشکہ آئی ۽ مستریں سر حال ۽ بنگپ تو سیپ ۽ ستانت ایش ۽
گلیشترا جھیں خدا تو سیپ ۽ ستاکنگ بیت۔ ایش ۽ ہوار حضرت محمد، امام مہدی ۽ ایندگہ پیر ۽ قلندرانی
تعریف ۽ ستاکنگ بیت۔

چوغان خدا، رسول، مہدی، مدھی نیکیوں، کوہ مراد اور اس کے قریب واقع قدیم ذکری
روحانی راہنماؤں کی قبروں والے شہر تربت کی تعریف و توصیف پر مشتمل گیت ہیں۔ چوغان
نرم رفتار قدموں کی حرکت کے ساتھ گائے جاتے ہیں جہاں لوگ ایک دائرے میں حرکت
کرتے رہتے ہیں۔ بلوچ دیہی طرز زندگی نے عورت کو مکمل پر دے میں ڈالنے کی فضول خرچی
کبھی نہ کرنے دی، اس لیے عورتیں اپنے بھائیوں، چاچوں ماں و ماموں شوہروں کے ساتھ اس
عبدات میں شامل رہتی ہیں۔ (مری، 2014: 134)

چو شنکہ اے رد ۽ چو گان ۽ لہتیں بند بہ گنداں کہ ایشانی تہا ہواریں رنگے ۽ واجہ خدا، حضرت
محمد، امام مہدی ۽ ایندگہ پیر اولیانی ستاکنگ بوتگ۔

سوالاً	جواباً
یا ہو من	یا اللہ
کہہ خوب ۽	اللہ خوب ۽
ابتداۓ آدم	برکتائی محمد
یا ہادی بزرگ توهی	یا محمد رسول اللہ
این ومال یہ محمدی نام ۽	بارانی واجہ محمد
عرش ۽ صد انت نورے بیانت	نوراشناکس کہہ ذات خدا انت
یا ہادی تراباد کنیں ۽	یاد قلندر یانور پاک

مہدی میت سر درین ء	یاد کنیں میبن ء
بندہ واب خدا آگہ	کے واب او کے آگہ
اثر کرت ء مہدی چراغ ء	کوہ مراد ء گنجے در نہنگ
ماوے قلندر یانور پاک	یاد ہادی یاد کناں
مہدیا (چاکر، 2013: 88)	ہادیا

چو گانی سپت مکران، تیاب دپ، مشکے، کراچی ۽ دگه بازیں جاہاں گو شگ بہت چیا کہ گری فرقہ
گیشتر ہے ہند ۽ دمگال لشیگ ۽ جاہ مند انت۔ نگپی حساب ۽ چو گانی سپت گوں ہے ہند ۽ دمگال دودمان ۽
ہم نزیکی کن انت۔ بلوچی چو گانی سپتانی گال ۽ گپتار پہک ۽ ذگریں بلوچی انت۔ ایش ۽ ہوار بازیں چو گانی
سپتانی تھافار سی ۽ عربی ۽ گال ہم است انت۔ سپت چونائی ۽ دعا یا شعرے ۽ مردم ذکر ۽ عبادت ۽ وہاں
واجہ حداء در گاہ ۽ دعاء پریات کن انت۔ ہے دعا اگاں شعری رنگ ۽ بیت گڑا آسپت گو شگ بیت۔ پدا
اے شعر انی ڈرائیں بند ۽ لبز پہک بلوچی انت۔ چو شکہ اے چو گانی سپت ۽ دلگوش بہ کن ات:

پربندوک: امام مہدی چدائ گوستہ

من ۽ دست ۽ جتنہ پشت ۽

جوabi: من ۽ دست ۽ جتنہ پشت ۽

نہ کنت من ۽ کس دوزہ ۽ جھست ۽

پربندوک: منی مرشد چدائ گوستہ

من ۽ دست ۽ جتنہ پشت ۽

جوabi: من ۽ دست ۽ جتنہ پشت ۽

نہ کنت من ۽ کس دوزہ ۽ جھست ۽

پربندوک: زبردستیں پیر چدائ گوستہ

من ۽ دست ۽ جتنہ پشت ۽

جوabi: من ۽ دست ۽ جتنہ پشت ۽

من ء دست ئے جتنہ پشت ء

(ہوار: شاد، 2016: 36)

گیشتریں چو گانی سپتا نی گالانی تھا مہدی ء رانا زینگ ء آئی ء ساڑا کنگ ء بنگ پ ء سر حال است انت۔ ایشی ء تھا آئی ء رانا زینگ ء چہ آئی ء مدت ء کمک لوگ، رحم ء دعا لوگ، اے دنیا باید آخرت ء مرگ ء رندہ پدازندگ بوگ ء آخرت ء ترس ء پہل صراط ء گوزگ ء دعا کنگ بیت۔ آگیشتر و تی پیش وا مہدی ء چہ ہے دعا کن انت کہ آہان ء ذگر، توفیق ء بہ دنت مئے سرز میں ء سرا رحم بیت۔

پربندوک: ہادی ء مہدی ء

جوابی: نازیناں ما مہدی ء

پربندوک: بیا ات شما بازیناں

جوابی: مہدی گل ء ما نازیناں

پربندوک: ہادی ء مہدی رحم کن

جوابی: ذگر، حدا منے قسمت کن

پربندوک: ہر کس کہ ذگر، بہر زرت کن

جوابی: پہل، صراط، آگوست کن

پربندوک: تربت، ڈن، چو گان انت

جوابی: ہر کس نیت انت پشومن انت

(ہوار: شاد، 2016: 35)

گیشتریں چو گاناس جنت، ذکر است انت کہ آہر چو گان گوشگ چ پا کیں خداوند، امام مہدی، چہ جنت، دعاء، لوٹیت چوشکہ اے چو گان، بہ گنرات:

پربندوک: تاسکے پر انت چه گل نور ۽
دُور رپتاں باگیں جنت ۽
جوابی: جنت چرائیں مے دل ۽ ایمان
دُور رپتاں باگیں جنت ۽
پربندوک: بتاسکے پرانت چہ شکل ۽ شیراء
دور رپتاں باگیں جنت ۽
جوابی: جنت چرائیں مئے دل ۽ ایمان
دُور رپتاں باگیں جنت ۽
پربندوک: تاسکے پر انت چه گل نور ۽
دُور رپتاں باگیں جنت ۽

(ہوار: شاد، 2016: 40)

چو گان ٻنگپ آئی گوشگ را ہند یک انچیں پرا سراریتے است کہ ایش چہ گوش
دارگ دل اثر مے پاد کئیت آچہ دنیا ایندگ فکر حیالاں بے سار بیت۔ چو گانی سپت ہم گوش
دارگ سک وش انت بنگپ حساب چو گان اگاں یک نیمگ دعا عبادتے ته دومی نیمگ بلوچی دود ۽
ربیدگ یک جوانیں بھرے پہنیشکه چو گانی سپت گوش دارگ چارگ مردم دور دور چہ کاينت۔
دگہ یک چو گانی سپتے دل گوش بہ کن ات:

پربندوک: مہم جان گشے نوکے دوشی پریتگ
جوابی: یاراں جانی بیا ات مہم جان بوان ات
پربندوک: مہم جان گشے چل چار دهی ماہ ایت
جوابی: یاراں جانی بیا ات مہم جان بوان ات
پربندوک: مہم جان گشے سولے لمبے ایر دا تگ

جوabi: یاراں جانی بیاڑت مہم جان ؎ بوان ات
 پر بندوک: مہم جان گشے ریکی لسہیں مارا یت
 جوabi: یاراں جانی بیاڑت مہم جان ؎ بوان ات
 پر بندوک: مہم جان گشے کرپاسے کٹورانی
 جوabi: یاراں جانی بیاڑت مہم جان ؎ بوان ات
 پر بندوک: مہم جان گشے وشتوئے زبادانی
 جوabi: یاراں جانی بیاڑت مہم جان ؎ بوان ات
 پر بندوک: مہم جان ؎ بالاد گوں توبان انت
 جوabi: یاراں جانی بیاڑت مہم جان ؎ بوان ات

(ہوار: شاد، 2016: 46)

اے چو گانی سپت ؎ تھا پر بندوک مہم جان ذگریانی نور ؎ پاکیں ”مہدی“ انت۔ مہم جان ؎ را بازیں نمازی محمد سرپد بنت بلے اے په دوستی ؎ ”مہدی“ ؎ را مہم جان گش انت۔ اے چو گانی سپت ؎ پر بندوک جتا جتا کیں لبزاں گوں مہدی ؎ تو صیف ؎ سپت ؎ کنگ ؎ انت بلے جوابی کیں لبزاں بزاں کیں بند ؎ گوں جواب دئینت۔ چو گان مذہبی تک ؎ دودے پکمیشکہ ایشی ؎ تھا سلیمانی الہی انت۔ چو گان ایندگہ بنگلپانی ہواری ؎ بلوج دود ؎ ربیدگ ؎ پدرائی ؎ ہم کنت، پکمیشکہ آئی ؎ را چہ بلوج دود ؎ ربیدگ ؎ جتا کنگ نہ بیت به گندے آبلوج دود ؎ ربیدگ ؎ حاصیں بھرے جوڑ بو تنگ کہ بلوج ربیدگ ؎ عکس ؎ پدر اہ کنت۔

چو گان گوں بلوچانی حاصیں فرقہ ؎ بندوک انت بہ زان آئی ؎ گوشوک سرجیں بلوج راج نہ انت بلے وہدے آئی ؎ ربیدگی پہنات پولگ بہ بنت داں زانگ بیت کہ آئی ؎ سرجیں بلوج دود ؎ ربیدگ ؎ بھر گندگ بنت۔

سرشون:

بلوچ، حمید (2009) مکران عہد قدیم سے عہد جدید تک، کراچی: سیدریفرنس کتابجاه
چاکر، ڈاکٹر عبدالغفور (2013) ذکری تاریخ ذکری عقائد، پاکستان: اسلامک ویفیر سوسائٹی
شاد، فقیر (2016) درج، مندرجہ فاضل ادبی کاروان
مری، ڈاکٹر شاہ محمد (2014)، بلوچ قوم 2 قبائلی اور جاگیر داری عہد، کوئٹہ: گوشہ ادب
نوری، سید عیسیٰ، (2012)، در جواب آں غزل، الذکرین ویفیر فاؤنڈیشن
ہاشمی، سید (1986) بلوچی زبان و ادب کی تاریخ (ایک جائزہ)، کراچی: سید ہاشمی اکیڈمی
ہاشمی، سید (2000) سید گنج، گوادر: سید ہاشمی اکیڈمی